

ПЕДАГОГІЧНА КОРЕКЦІЯ ДОСВІДУ ГУМАННИХ ВЗАЄМИН ДІТЕЙ З ОЗНАКАМИ ПОСТЧОРНОБИЛЬСЬКОГО СИНДРОМУ

У статті розглядаються проблеми набуття школярами досвіду моральної поведінки, визначаються напрямки педагогічної корекції досвіду гуманних взаємин дітей в умовах постчорнобильського синдрому.

Суттєві зміни в житті суспільства, його оновлення викликали необхідність виховання нестандартної, високоморальної, творчої особистості. Цьому сприяє підвищення культурного рівня, відродження загальнолюдських духовних цінностей, перебудова системи освіти, повернення її до морального виховання дітей, до гуманістичних джерел, якими є народні традиції, українська народна педагогіка, для якої характерні гуманізм і демократизм.

З перших кроків становлення суспільства в центрі уваги була вічна проблема протистояння Добра – злу, Світла – темряві, Правди – брехні, Розуму – невігластву, Гарного – потворному, Справедливості – кривді. Тому гуманізація процесу виховання й освіти неможлива без орієнтації освітньо-виховного процесу на формування загальнолюдських якостей особистості учня, багаторічний дефіцит яких спричинив значні зміни у психіці людей (хронічні стреси, депресію, зростання конфліктів), деформації в нашому суспільстві соціального, духовного, політичного та економічного характеру. Цей дефіцит викликав негативні наслідки, зокрема, психологічне та духовне насилля. Воно призвело до деформації людських відносин у колективах, у сім'ї, до підвищення конфліктності, поширення хамства, пияцтва, прояву аутоагресії одних і пасивності інших, до втрати життєвої перспективи, зростання екологічної небезпеки, до погіршення міжнаціональних відносин, до уповільнення розвитку соціальної сфери, зокрема, сфери турботи про людину.

Дослідження медиків, психологів та соціологів, які були проведені в 1986-1993 роках, матеріали міжнародних конференцій щодо медичних і соціально-психологічних наслідків чорнобильської катастрофи показали, що саме суб'єктивні чинники значною мірою впливають на самопочуття людей, психічний стан, оцінку радіаційного ризику й рівень соціального напруження в різних регіонах зони чорнобильського лиха.

Таким чином, однією з причин цих негативних явищ стала аварія на ЧАЕС. Цю трагедію не можна назвати випадковою, якщо проаналізувати попередній період застою, який, як відомо, характеризувався значним погіршенням розвитку народного господарства. Це призвело до зменшення можливостей своєчасно модернізувати виробництво, впроваджувати досягнення науково-технічного прогресу. Негативними чинниками стали й неухильне падіння моральності, дисципліни, прояви безвідповідальності [1].

Найбільш вразливою частиною населення, яке живе поруч з об'єктом атомної енергетики й охоплене тривогою та панічним настроєм, є діти. У них спостерігається погіршення здоров'я, випадки важких психічних відхилень, порушення дисципліни; активізувалися негативні прояви індивідуальних відмінностей, загострилися тенденції розвитку окремих рис характеру, що в свою чергу підвищило вірогідність конфліктів, призвело до ускладнень у процесі адаптації дітей до соціального оточення, до зниження рівня психо-соціальної активності, до вживання алкоголю та наркотиків.

Серед основних тенденцій у розвитку учнів молодшого шкільного віку в системі міжсуб'єктних взаємодій дитини з оточуючим середовищем насамперед можна виділити неперервну зміну моментів фізичного, психічного, соціального та духовного становлення. Порушення й викривлення, які виникають на різних рівнях цієї взаємодії, викликають порушення й викривлення в розвитку дітей.

Відхилення спостерігаються у сфері фізичного розвитку: хронічні захворювання, зниження рівнів фізичної підготовки, слабка натренованість, зміщення рівня фізичної працездатності в негативному напрямку.

У сфері психічного розвитку – стрес, від якого не можна «втекти», деформація вищих психічних функцій, фрустрація, швидка втома, ускладнення в організації самостійної діяльності, деформація емоційного стану, мотивів діяльності та поведінки.

Для сфери соціально-психологічного розвитку характерна соціальна дезадаптація, агресивність, схильність до конфліктів, низький рівень когнітивної складності соціальної перцепції та емоційної готовності до взаємодії, високе почуття психологічної єдності з близьким соціальним оточенням (батьками, вчителями, друзями), звуження простору соціальних взаємин.

У сфері духовного розвитку відхилення проявляються в екзистенціальній кризі, девальвації сенсу життя, загальнолюдських, культурно-національних та індивідуальних цінностей; у зниженні значущості соціальної комунікативної активності, домінуванні цінностей ситуативного побутового характеру, в зміщенні на матеріальну сферу та сферу дозвілля.

Поряд із труднощами, що пов'язані з екологічною проблемою і здоров'ям, учні зустрічаються з багатьма суто дитячими проблемами, які потребують свого вирішення. Негативний вплив на психіку дитини здійснює образ катастрофи, її суб'єктивне значення. Діти, які прибули з зони жорсткого радіаційного екологічного контролю (ЗЖРЕК) у чисті райони, включають катастрофу в число життєво важливих подій, вони обговорюють її з учителями, товаришами, в сім'ях, а в спілкуванні зі сторонніми в них виникають труднощі. Якщо викликати в них відвертість, то з'ясовується: те, що вони живуть у забрудненій зоні, непокоїть дітей. Відчувається побоювання за особисте життя й здоров'я, а також за здоров'я близьких і своїх майбутніх дітей. Їм важко, бо змушені

розлучатися з друзями, товаришами, які від'їжджають в інше місце проживання. Вони нетерпляче і з жалем чекають свого від'їзду, живуть, мов «на валізах». Напруга створюється також через неможливість купатися в річці, збирати гриби, ягоди, через заборону медиків загоряти на півдні, біля моря. З боку телебачення, преси та дорослих часто подається негативна інформація. Надмір її перешкоджає формуванню «позитивного мислення», здатності помічати позитивні миттєвості життя, позбавитися стресів, страхів; оскільки дорослі постійно проявляють переживання про здоров'я дітей, для них характерні тривожні очікування[2].

Зміна соціального складу ЗЖРЕК впливає на відхилення в розвитку й поведінці дітей цього регіону. Переїзд на нове місце проживання, зміна соціального середовища, шкільного й класного колективу, упереджене ставлення оточуючих до переселенців як до «приречених» призводять до конфліктів, фрустрацій, навіть життєвих криз. Стресові ситуації також пов'язані з тривалим перебуванням дітей поза сім'єю в різних лікувальних та оздоровчих закладах, втратою батьків, відсутністю достатньої інформації про стан свого здоров'я й здоров'я близьких, зневірою в соціальну справедливість, із недовірою до влади, з відсутністю державної соціально-психологічної та правової допомоги, з напруженістю в суспільстві через «несправедливий» розподіл пільг. Від досвіду дорослих залежить розвиток у дітей уміння успішно долати складні ситуації, які у протилежному випадку можуть стати для них психотравмуючими.

Проблема складних ситуацій у житті дітей, які постраждали від аварії на ЧАЕС, до цього часу вивчена недостатньо. Корекційна робота пов'язується зі зміною рис характеру. Своєчасна психологічна допомога дітям у розвитку позитивної орієнтації у складних ситуаціях суттєво змінює ймовірність виникнення в них відхилень у поведінці й розвитку, які є наслідком невміння долати різного роду життєві перешкоди[3].

Особливо живуча й актуальна проблема становлення особистості в умовах зони чорнобильської катастрофи. У життєдіяльності особистості найважливішими є відносини, бо в них втілюються емоційні, чуттєві та вольові функції психічної діяльності людини. З ними пов'язані емоційні процеси, психічні стани людини, її почуття, переживання: радість, смуток, хвилювання та ін.

Цю проблему відносин розробляли В.М.М'ясищев, С.Л.Рубінштейн, А.В.Петровський. На значення взаємовідносин у житті людини, на їх роль у моральному формуванні особистості вказують сучасні психологи й педагоги: В.Г.Ананьєв, О.О.Бодальов, А.М.Бойко, Л.П.Божович, О.В.Киричук, Б.Т.Лихачов, Л.І.Новикова, В.О.Яковлев та ін.

А.С.Макаренко вказував на необхідність керування тим «хаосом» відносин, у які вступає людина протягом життя, з метою розвитку особистості. Змінити людину означало для Макаренка змінити відносини її з суспільством; керувати розвитком особистості означало керувати розвитком відносин.

Методика виховної роботи з молодшими школярами, які постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС, має свою специфіку, яка обумовлена станом їх здоров'я. Робота кваліфікованих вихователів, які працюють із дітьми, зорієнтована як на традиційні, так і на нетрадиційні підходи до організації управління, спрямована на уникнення й попередження конфліктів і передбачає максимальну участь дітей у колективних справах, заохочення, орієнтацію на особистісну зацікавленість (ігри, естафети, фізичні вправи, конкурси, розваги, заходи, які розвивають творчі здібності). Все це зменшує агресивність, роздратованість, пробуджує активність, усуває шкідливі звички, знижує кількість випадків неадекватної поведінки, агресії, утверджує дух співробітництва з вихованцями, а також знижує реактивність у ставленні до інших.

Розв'язання проблеми реабілітації ґрунтується на системному підході, на сучасній концепції гуманізму у вихованні й потребує комплексного, науково обґрунтованого підходу до валеологічних та лікувальних заходів, психокорекції та виховних заходів коригуючого, адаптивного й розвивального напрямків.

Критеріями виховної системи можуть бути істотні зміни в характері, поведінці дітей, терапевтичні зміни в здоров'ї. Тому необхідно здійснювати спостереження, дослідження рівня соціальної активності й порушень дисципліни, враховувати глибинні причини відхилень у поведінці, впроваджувати діагностику, корекційну програму, комплексні впливи [4].

У молодшому шкільному віці відбувається нагромадження досвіду моральної поведінки. Значна роль у моральному вихованні належить гуманним взаємовідносинам, вони націлені на ціннісне ставлення до людини.

Основним критерієм гуманного ставлення до людей є доброта. Це людяність (гуманність), яка реалізується у вчинках.

Добра людина завжди доброзичлива. Важливими компонентами доброти є співчуття, чуйність, здатність відчувати сором, переживати провину, муки сумління.

Здатність до співпереживання, співчуття (емпатія) передбачає розуміння емоційного стану іншого, переживання за нього і, головне, підтримку й надання допомоги. З емпатією пов'язана чуйність, яка виявляється в повазі до інтересів, почуттів і потреб людини.

Дитина, почуття якої дорослі ретельно оберігають, може виявити глухоту й сліпоту, зустрічаючи зло, вона не зможе співчувати горю й стражданням інших. На жаль, надмірна добросердність з боку дорослих, душевний спокій частіше бувають обернено пропорційними духовності дитини.

Чуйність не сумісна з жорстокістю, байдужістю, недовірою й нетерпимістю. Переживання породжують бажання допомогти, пожаліти, захистити, виявити милосердя. Розуміння емоційного стану інших людей призводить до вироблення внутрішнього такту й культури співпереживань. А це є формою вираження гуманності.

Діти дуже швидко запам'ятовують моральні правила, інтуїтивно відчують, якої відповіді чекають від них, відчують, де чинять добре чи зле. Але не кожний виявляє своє розуміння доброти у вчинках, докладає власних зусиль, щоб зробити добру справу для бабусі, мами, товариша, незнайомої людини. Відомий психолог О.М.Леонтьєв зазначав: «Недостатньо завчити слова, недостатньо зрозуміти слова, недостатньо зрозуміти на-

віть думки і почуття, що містяться в них, треба, щоб ці думки і почуття внутрішнього визначали особистість... Головне в тому, чим для самої людини стають ці думки і знання, які ми їй повідомляємо, ті почуття, які ми в неї виховуємо, ті прагнення, які ми в неї збуджуємо»[5].

Тому важливо не захоплюватися моральними повчаннями, а створювати в дітей моральний досвід, тобто вправляти дітей у добрих вчинках.

Психологія вчить, що моральне формування особистості шляхом примусу неможливе. Повинен бути особистий стимул – прагнення до самовиховання. Усвідомлення того, що добре, а що погане, підштовхує дитину до головного запитання: «Який я сам?». Це сприяє розв'язанню суперечливості між запитаннями "Який я зараз?", "Яким хочу стати?" і, нарешті, "Яким повинен стати?".

Саме тому в цей час необхідна організація морально цінних способів поведінки, організація відносин між дітьми. Учителю здійснює це за допомогою правильно організованої роботи з використанням потенційних можливостей змісту навчального й виховного матеріалу, спілкування дітей, стилю й тону гуманних стосунків між ними. Необхідно враховувати стиль взаємин учителя й учнів. В.О.Сухомлинський вважав, що вчитель повинен чуйно ставитися до школяра. Це полягає не лише в умінні зрозуміти душевний стан вихованця, а й в умінні жити його думками й почуттями. У книзі «Розмова з молодим директором» він зазначає: «Не можна забувати, що в дітей свої масштаби вимірювання радощів і прикростей, добра і зла... Треба увійти в становище дитини, розділити з нею її горе і допомогти їй»[6].

Під час проведення констатуючого експерименту нами були застосовані проєктивні методики (бесіди, творчі роботи учнів, анкетування, інтерв'ю). При цьому багато дітей не змогли дати правильні оцінки тим чи іншим якостям людини, своїм вчинкам або вчинкам товаришів. Під час проведення бесіди «Яку людину можна назвати доброю?» частина учнів назвала такі характеристики: «добре вчиться», «нікого не ображає», «добре поводить себе», «працелюбна», «з усіма ділиться». Учні ще погано усвідомлюють, що людська доброта неможлива без душевного тепла, взаємодопомоги, чуйності, вміння співчувати, радіти успіхам чи сумувати з приводу невдач іншої людини, вміння безкорисливо допомагати в біді.

У результаті аналізу відповідей на запитання «Для чого потрібна доброта?» був зроблений висновок, що молодші школярі здатні правильно мотивувати моральну поведінку людей. Учителям і вихователям варто розвивати вміння розглядати той чи інший вчинок, дію як об'єкт моральної оцінки. Щоб творити добро, треба навчитися відрізнити його від зла. Необхідна моральна діяльність, а не тільки знання, бо справжня гуманна особистість не та, яка лише висловлює співчуття, а та, яка відповідно діє. Гуманну діяльність ми аналізували на основі спостережень за поведінкою дітей у різних ситуаціях: моральної підтримки й допомоги, турботливості, емоційного ставлення, спілкування з природою.

На запитання «Чи добрий ти учень?» більшість дітей дала позитивні відповіді, мотивуючи тим, що вони допомагають іншим, з любов'ю ставляться до людей, природи, тварин, захищають слабких. Отже, деякі ознаки доброти були названі дітьми. Однак чіткого розуміння гуманності вони не мають за браком досвіду.

У процесі формування в молодших школярів дружніх стосунків, гуманних почуттів та моральних особистісних якостей, зокрема, милосердя, яке означає любов, що йде від серця, вміння жертвувати, виділяється як пріоритетне. На запитання «Що таке милосердя?» діти не змогли дати чітких відповідей.

Виховання людини-гуманіста неможливе без формування негативного ставлення до всього поганого, без формування почуття ненависті до ворогів. Звідси мало помічати недоліки, треба виробляти до них непримиренне ставлення дітей, активно сприяти їх усуненню.

На запитання анкети «Що таке жорстокість?» молодші школярі відповіли, що це погане ставлення до птахів, звірів, яке вони бачили в кіно та по телевізору. Діти наводили факти жорстокості у ставленні до людей, тварин, рослин. Учні узагальнювали: людина, яка ненавидить усіх, є жорстокою; жорстока людина та, яка не жаліє інших, ображає їх, вбиває, яка все нищить і псує.

Дослідження переконує, що знання й розуміння - різні ступені усвідомлення явищ. Можна знати, навіть вживати ті чи інші поняття в мовленні, але не розуміти їх справжнього значення. Формуючи в школярів гуманне ставлення до людини, дорослі запобігають виникненню в них жорстокості, байдужості, грубощів, егоїзму.

Мало говорити про добре ставлення до інших людей, про співчуття до них, про чуйність, треба ще зробити так, щоб вчинки людини відповідали її думкам і прагненням. Важливо вміти щиро співчувати іншому, стати його товаришем, розділити його печаль і радість, підбадьорити й втішити, спрямувати його працю на благородні цілі.

Гуманізація та демократизація виховного й освітнього процесу виключає авторитарний стиль керівництва, надає максимальну свободу діяльності, створює умови для емоційного благополуччя, психологічної захищеності кожної дитини.

Отже, в процесі педагогічної корекції гуманності дітей з ознаками постчорнобильського синдрому перед учителем, вихователем та практичним психологом постає додаткове, подвійне завдання, оскільки в учнів молодшого шкільного віку, з одного боку, відсутній досвід гуманної поведінки, а з іншого - виникають додаткові проблеми, пов'язані з усуненням тих проявів негативізму, які віддзеркалило в них чорнобильське лихо.

1. Чернобыльская катастрофа /Под ред. В.Г.Барьяхтара. -К.: Наукова думка НАНУ, 1995.-С.409.
2. Медичні аспекти впливу малих доз радіації на організм дітей: Зб. наук.праць /Під ред. Т.К.Набухотного та ін.-Житомир, 1996.-115с.

3. Критерії моральної вихованості молодших школярів /За ред. І.Д.Беха, С.Д.Максименка. -К.: Рад.шк.,1989.-75с.
4. Соціально-психологічна реабілітація дітей і підлітків, що постраждали від Чорнобильської катастрофи: 3б. наук. праць /Під ред. О.В.Киричука.-К.,1992.-150с.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат,1975. – С.237.
6. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором.- Вибр.тв.-У 5-ти т.-Т.4.-К., 1977. - С.502.

Матеріал надійшов до редакції 15.06.99.

Москвина Т.Ф. Педагогическая коррекция опыта гуманных взаимоотношений детей с признаками постчернобыльского синдрома.

В статье рассматриваются проблемы приобретения школьниками опыта морального поведения, определяются направления педагогической коррекции опыта гуманных взаимоотношений детей в условиях постчернобыльского синдрома.

Moskvina T.P. Pedagogical Correction of the Experience in Humane Relations Between Children with Signs of the post-Chornobyl Syndrome.

The author considers the problems of gaining the experience of moral behaviour by schoolchildren and determines the directions of pedagogical correction of the experience in humane mutual relations between children under the conditions of the post-Chornobyl syndrome.